

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ім. В.М. КОРЕЦЬКОГО

ГАФУРОВА Олена Вікторівна

УДК 349.422.2

ПРАВА ТА ОBOB'ЯЗКИ
ЧЛЕНІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ
ВИРОБНИЧИХ КООПЕРАТИВІВ

Спеціальність 12.00.06 – земельне право; аграрне право;
екологічне право; природоресурсне право

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Київ – 2005

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному аграрному університеті Кабінету Міністрів України.

Науковий керівник –

доктор юридичних наук, професор,
академік АПрН України
Янчук Василь Зіновійович,
Національний аграрний університет, завідувач кафедри
аграрного, земельного та екологічного права.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор
Статівка Анатолій Миколайович,
Національна юридична академія України імені Ярослава
Мудрого, професор кафедри аграрного права;
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник
Проценко Тамара Павлівна,
Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН Украї-
ни, старший науковий співробітник.

Провідна установа –

Одеський юридичний інститут Національного університету
внутрішніх справ, кафедра цивільного та трудового права,
Міністерство внутрішніх справ України, м. Одеса.

Захист дисертації відбудеться 21 червня 2005 р. о 12_ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д
26.236.02 по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора (кандидата) юридичних наук при Ін-
ституті держави і права імені В.М. Корецького НАН України за адресою: 01601, м. Київ-1, вул. Трьохсвяти-
тельська, 4.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН
України за адресою: 01601, м. Київ-1, вул. Трьохсвятительська, 4.

Автореферат розісланий 20 травня 2005 р.

доктор юридичних наук

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
І.М. Кучеренко

Підписано до друку 10.05.2005 р. Зам. № 1/05-2005.
Обсяг 0,9 друк. арк. Формат 60 × 90/16. Наклад — 100 прим.

Видавничий центр Інституту держави і права
ім. В.М. Корецького НАН України: Київ, вул. Трьохсвятительська, 4.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Конституція України проголосила людину найвищою соціальною цінністю, права і

свободи якої та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Але проблема захисту прав людини в нашій країні продовжує залишатись не вирішеною. Особливо гостро вона постала для українського селянства в процесі реформування, який супроводжувався чисельними порушеннями його прав на землю та майно. Вирішення зазначених проблем можна досягти лише шляхом відродження та розвитку виробничої кооперації на селі, яка є невід'ємною складовою кооперативної системи взагалі. Зважаючи на те, що соціальний фактор у діяльності таких кооперативів є визначальним, а також на історичний досвід українського селянства, для якого ця форма господарювання є найбільш зрозумілою і традиційною, перспективи її розвитку важко переоцінити. Створення крупних суб'єктів господарювання, які б володіли сучасною матеріально-технічною базою, великими обсягами виробництва, а також були орієнтовані на створення найбільш сприятливих умов для своїх працівників, дає можливість в умовах інтеграції країни до Європейського Співтовариства не тільки селу "вижити", а й вирішити проблему безробіття та забезпечити високу якість виробленої сільськогосподарської продукції рослинного і тваринного походження.

Прийняття Законів України від 17 липня 1997 року "Про сільськогосподарську кооперацію" та від 10 липня 2003 року "Про кооперацію" свідчить про підвищення ролі зазначених організаційно-правових форм господарювання. Але основним недоліком цих нормативно-правових актів є недостатня увага до особи селянина, який власною працею бере участь у виробничому кооперативі, неврегульованість ряду питань, що стосуються членства в ньому. Все це дає підстави стверджувати, що кооперативне законодавство потребує подальшого вдосконалення і має ґрунтуватися на загальнолюдських цінностях, пріоритеті прав і свобод людини.

Теорія кооперації будується на дослідженнях таких вчених, як: О. Анциферов, М. Левитський, Б. Мартос, М. Туган-Барановський, В. Чаєнов та інших науковців, які провели докладні дослідження такого соціально-правового явища як сільськогосподарська кооперація. Історії українського кооперативного руху на селі присвячено монографію В.І. Марочка.

Для розкриття даної теми велике значення мають теоретичні розробки радянських вчених, які стосуються врегулювання членських відносин у колгоспах, розгляду основних прав та обов'язків їх членів. Це праці провідних науковців у галузі колгоспного, сільськогосподарського, аграрного та земельного права Г.Ю. Бистрова, Ю.О. Вовка, Н.О. Волкової, Л.І. Дембо, О.С. Іванова, М.Д. Казанцева, А.М. Каландадзе, М.І. Козиря, Є.М. Нікітіна, І.В. Павлова, Е.І. Павлової, М.І. Палладіної, О.А. Рускола, І.О. Середи, М.В. Сторожева, О.М. Турубінера, Г.В. Чубукова, В.С. Шелестова, В.З. Янчука, інших видатних вчених.

Серед сучасних наукових досліджень, присвячених аналізу сільськогосподарської кооперації, окремим проблемам членських правовідносин в сільськогосподарських кооперативах, а також проблемам захисту земельних та майнових прав селян у процесі реформування, необхідно виділити праці, авторами яких є українські вчені-правники: О.А. Вівчаренко, Я.З. Гаєцька-Колотило, В.М. Гайворонський, В.К. Гуревський, В.П. Жушман, І.І. Каракаш, П.Ф. Кулинич, В.В. Носік, О.О. Погрібний, Т.П. Проценко, В.І. Семчик, А.М. Статівка, Н.І. Титова, В.Ю. Уркевич, В.І. Федорович, Ю.С. Шемшученко, М.В. Шульга, В.В. Янчук, В.З. Янчук та інші науковці.

В роботі використані дослідження відомих українських науковців у галузі цивільного та господарського права О.М. Вінник, О.В. Дзери, О.Р. Кибенко, І.М. Кучеренко, Н.О. Саніахметової, І.В. Спасиво-Фатєєвої, Є.О. Харитонова, Я.М. Шевченко, В.С. Щербини та інших вчених. Автор дослідження спиралась на наукові розробки провідних вчених-фахівців у галузі трудового права: Н.Б. Болотіної, І.В. Зуба, В. О. Єрьоменко, П.Д. Пилипенко, В.І. Прокопенко, Б.С. Стичинського, В.Г. Ротаня, Г.І. Чанишевої та інших науковців.

При вивченні окремих аспектів прав та обов'язків членів сільськогосподарських виробничих кооперативів використані роботи вчених-економістів В.В. Зіновчука, Ю.Я. Лузана, М.Й. Маліка, Л.В. Молдован, О.М. Онищенко, В.О. Проценко, П.Т. Саблука, В.В. Юрчишина та інших відомих вчених.

В процесі порівняння прав та обов'язків членів сільськогосподарських кооперативів в Україні та інших країнах СНД, використовувались наукові праці провідних зарубіжних вчених-правників Т.Є. Абової, З.С. Беляєвої, Г.Ю. Бистрова, О.А. Галіновської, В.В. Дем'яненко, Н.М. Дорофєєвої, Т.В. Кашаніної, М.І. Козиря, І.П. Кузьмича, О.А. Мініної, Л.Я. Островського, М.В. Сторожева, Л.О. Сироватської, А.О. Шугаєва та інших вчених.

У межах попередніх наукових робіт українських вчених, присвячених вивченню кооперативних відносин на селі, правам та обов'язкам членів сільськогосподарських виробничих кооперативів відводилась другорядна роль. Крім того, після прийняття Цивільного і Господарського кодексів України, а також Закону України "Про кооперацію" дослідження членських відносин у сільськогосподарських виробничих кооперативах, змісту прав та обов'язків членів цих кооперативів, у юридичній літературі не проводились. Недостатня науково-теоретична розробка правових аспектів членства у виробничих кооперативах, наявність суперечностей та прогалин у законодавстві, яке має забезпечувати на належному рівні права членів таких кооперативів, призводить до чисельних порушень у цій сфері. Вищезазначене зумовлює актуальність теми дисертаційного дослідження та визначає її вибір.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано у відповідності з Пріоритетними напрямками наукових досліджень Національного аграрного університету в межах державної науково-технічної програми "Ринкова трансформація аграрної сфери економіки України" та в контексті проведення в нашій державі аграрно-правової реформи. Тема дисертації безпосередньо пов'язана з організаційно-управлінськими аспектами наукової теми "Формування ринкового механізму в аграрному секторі АПК" (номер державної реєстрації 0199U002510).

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційної роботи полягає у проведенні науково-теоретичного аналізу

змісту членських прав та обов'язків у сільськогосподарських виробничих кооперативах України, з'ясуванні особливостей їх правового регулювання, аналізі локальних актів окремих кооперативів щодо рівня закріплення в них майнових, земельних, управлінських та трудових прав членів і визначенні шляхів підвищення їх правового захисту. На підставі вивчення законодавства України, а також кооперативного законодавства інших країн, зокрема Російської Федерації, Республіки Білорусь, сформульовані наукові висновки і внесені конкретні пропозиції з удосконалення кооперативного законодавства.

Вирішенню поставленої мети були підпорядковані наступні дослідницькі завдання:

- здійснити теоретичне дослідження змісту прав та обов'язків членів сільськогосподарських виробничих кооперативів;
- провести аналіз права членства в сільськогосподарських виробничих кооперативах;
- надати наукове обґрунтування визначення понять “пай” та “пайовий внесок” члена кооперативу;
- дослідити особливості у правовому регулюванні трудових відносин в сільськогосподарських виробничих кооперативах;
- дослідити земельні відносини в сільськогосподарських кооперативах;
- провести аналіз управлінських прав та обов'язків членів кооперативів;
- обґрунтувати необхідність прийняття ряду рекомендаційних нормативних актів, які б сприяли врегулюванню членських відносин в кооперативах;
- проаналізувати чинне законодавство України у сфері аграрних кооперативних правовідносин та надати конкретні пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання прав і обов'язків членів сільськогосподарських виробничих кооперативів.

Об'єкт ом дослідження є законодавство України про сільськогосподарську кооперацію, локальні акти окремих сільськогосподарських виробничих кооперативів; кооперативне законодавство інших країн, зокрема Росії і Білорусії тощо; теоретичні наукові дослідження у галузі сільськогосподарської кооперації.

Предмет ом дослідження є урегульовані нормами права суспільні відносини, які виникають та функціонують у процесі реалізації членами сільськогосподарських виробничих кооперативів належних їм прав і обов'язків.

Методи дослідження. В процесі дослідження застосовувались такі методи наукового пізнання, як історичний, порівняльно-правовий, структурно-функціональний, формально-логічний, системного аналізу і синтезу. Історичний метод покладено в основу дослідження особливостей розвитку членських відносин в підприємствах кооперативного типу на різних історичних етапах. За допомогою порівняльно-правового методу встановлювались загальні риси і специфіка прав та обов'язків членів сільськогосподарських виробничих кооперативів і учасників господарських товариств, а також вивчався досвід зарубіжних країн та можливість його застосування до регулювання аналогічних відносин у вітчизняному кооперативному законодавстві. Структурно-функціональний метод застосовувався при характеристиці окремих прав та обов'язків членів, які тісно пов'язані між собою, з правомочностями самого кооперативу, обумовлені його правовим становищем і складають єдине комплексне явище. За допомогою формально-логічного методу в роботі сформульовані визначення паю та пайового внеску члена (асоційованого члена) кооперативу. Шляхом системного аналізу та синтезу вивчались внутрішні правовідносини зазначених суб'єктів господарювання.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що вперше в юридичній науці України після прийняття Цивільного і Господарського кодексів України, а також Закону України “Про кооперацію” проведено комплексний аналіз права членства та таких прав і обов'язків членів сільськогосподарських виробничих кооперативів, як майнові, земельні, управлінські, трудові. На цій основі зроблені науково-теоретичні висновки і сформульовані пропозиції щодо вдосконалення чинного аграрного та земельного законодавства у зазначеній сфері. В межах здійсненого автором дослідження одержано результати, які відзначаються науковою новизною і виносяться на захист:

1. З метою забезпечення належних гарантій для членів кооперативу в Законі України “Про сільськогосподарську кооперацію” доцільно встановити порядок та вичерпний перелік підстав виключення з кооперативу, якими можуть бути: несплата внесків у порядку та в терміни, передбачені статутом кооперативу; систематичне невиконання або неналежне виконання своїх обов'язків, рішень правління і загальних зборів; недотримання статуту кооперативу; випадки, коли особа не мала права на вступ до кооперативу чи втратила право бути його членом.

2. Визначено поняття пайового внеску як обов'язкового внеску засновника, члена (асоційованого члена) кооперативу, що має вартісний вираз і здійснюється шляхом передачі до пайового фонду належного особі на праві власності майна, у тому числі грошей, майнових прав та/або земельної ділянки.

3. Сформульовано поняття паю члена (асоційованого члена) кооперативу як частини пайового фонду сільськогосподарського кооперативу, яка пропорційна розміру здійснених членом кооперативу внесків (пайового внеску, додаткових пайових внесків, нарахованих відсотків на пай), існує у вартісному виразі, при виході (виключенні) з кооперативу може бути витребуваний у натурі, грошах або, за бажанням, цінними паперами.

4. Зроблено висновок про те, що право на пай можна охарактеризувати наступними ознаками: 1) засноване на членстві у кооперативі; 2) посвідчується пайовою (членською) книжкою; 3) носить зобов'язальний характер, який полягає у забезпеченні кооперативом права вимоги його членів про щорічне нарахування часток доходу на паї, виділення паю в натурі, грошах або, за бажанням, цінними паперами при виході з кооперативу і отриманні майна кооперативу у разі його ліквідації пропорційно вартості паю; 4) може бути переуступлене іншому членові коопе-

ративу, або третій особі за згодою кооперативу; 5) може усадковуватись.

5. Внесено пропозиції щодо закріплення у Земельному кодексі України серед переліку підстав набуття юридичними особами у власність земельних ділянок, підстави, яка характерна для кооперативів – внесення земельних ділянок засновниками/членами кооперативу до їх пайового фонду. З метою усунення протиріч між нормами Господарського та Земельного кодексів України, а також Законів України “Про кооперацію” та “Про сільськогосподарську кооперацію” пропонується внести зміни до Господарського кодексу України шляхом закріплення положення щодо можливості засновників (членів) кооперативу передавати земельну ділянку, яка належить їм на праві власності, до пайового фонду кооперативу у якості пайового внеску (частини пайового внеску) та/ або здавати її кооперативу в оренду, у порядку, визначеному законодавством України.

6. Зроблено висновок про те, що права членів на участь у загальних зборах повинні забезпечуватись наступними правовими гарантіями: 1) закріпленням в Законі України “Про кооперацію” необхідності письмового повідомлення членів (асоційованих членів) кооперативу про дату, місце, час проведення, порядок денний загальних зборів; 2) своєчасним скликанням загальних зборів і дотриманням порядку денного їх роботи; 3) віднесенням до компетенції загальних зборів будь-якого питання, що стосується діяльності кооперативу і одночасно неможливістю передання питань, які відносяться до виключної компетенції загальних зборів, на вирішення іншим органом управління; 4) визначенням у законодавстві мінімальної кількості членів, яка необхідна для правомочності загальних зборів (більше половини); 5) дотриманням правил голосування – відкритого чи таємного; 6) визначенням у законодавстві та статуті переліку рішень, які приймаються кваліфікованою більшістю голосів членів, присутніх на загальних зборах; 7) правом членів вимагати приймання, виконання або скасування незаконних рішень загальних зборів.

7. Обґрунтовується положення про те, що особливості праці членів сільськогосподарських виробничих кооперативів мають бути врегульовані в Законі України “Про сільськогосподарську кооперацію” та в їх локальних актах. Встановлення зазначених особливостей на локальному рівні не повинно погіршувати правове становище членів таких кооперативів або сприяти зменшенню обсягу їх трудових прав порівняно з трудовим законодавством.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що одержані висновки та рекомендації можуть бути використані при вдосконаленні Земельного та Господарського кодексів України, Законів України “Про сільськогосподарську кооперацію”, “Про кооперацію”, та іншого законодавства, що регулює кооперативні відносини. Наукові положення дослідження також можуть використовуватись у практиці застосування норм чинного законодавства у сфері кооперації; у процесі підготовки відповідних розділів підручників, навчальних посібників; при викладанні курсу “Аграрне право”, спецкурсів з аграрного права; при захисті в процесі реалізації майнових, земельних, організаційних, управлінських та трудових прав членів сільськогосподарських виробничих кооперативів. Деякі положення, викладені в дисертації, мають дискусійний характер і можуть послужити базою для подальших наукових розробок.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертаційного дослідження були апробовані у навчальному процесі на юридичному факультеті Національного аграрного університету, відображені у 9 наукових статтях (із них 4 у фахових виданнях) та 6 доповідях на наукових засіданнях та конференціях, таких як: “Круглий стіл”, присвячений Всесвітньому Дню прав людини “Права людини в Україні: проблеми і перспективи” (м. Київ, 2002 р.); Третя Міжнародна конференція “Глобальні реформи вищої аграрної освіти і досліджень – відповідь на світові проблеми якості і безпеки сільськогосподарської і харчової продукції” (м. Київ, 2003 р.), Міжвузівська науково-теоретична конференція професорсько-викладацького складу та студентів, присвячена Всесвітньому Дню прав людини “Права людини в Україні: проблеми і перспективи” (м. Київ, 2003 р.); науково-практична конференція “Проблеми соціально-економічного розвитку села та шляхи їх вирішення” (м. Київ, 2004 р.), державна наукова конференція “Проблеми вдосконалення земельного та аграрного законодавства України в умовах ринкової економіки” (м. Біла Церква, 2004 р.), міжнародна науково-практична конференція “Європейські інтеграційні процеси та трансграничне співробітництво: міжнародна відносини, економіка, політика, історія, право” (м. Луцьк, 2004 р.).

Публікації. Дисертація є самостійною науковою розробкою здобувача. Основні положення і висновки дисертації відображені у 15 наукових публікаціях, з яких 9 статей у наукових журналах та збірниках (в тому числі 4 статті опубліковані у фахових виданнях) та 6 тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура дисертаційної роботи. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Повний обсяг дисертації складає 226 сторінок, у тому числі список використаних джерел на 29 сторінках (314 найменувань).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовується актуальність теми дослідження та ступінь її наукової розробки, визначаються мета і завдання роботи, характеризується її об'єкт, предмет, методологічна і науково-теоретична база, розкриваються основні результати, отримані внаслідок дослідження, їх теоретичне та практичне значення, апробація і публікації її результатів, сформульовано концептуальні положення, які відзначаються науковою новизною.

Перший розділ “Аналіз наукового обґрунтування і правового забезпечення членства в сільськогосподарських виробничих кооперативах” складається з двох підрозділів та присвячений аналізу розвитку сільськогосподарської виробничої кооперації на Україні, визначенню її особливих рис, які вирізняють її від усіх

інших суб'єктів господарювання на селі, зокрема господарських товариств, підкреслення її соціальної направленості. Розкривається зміст права членства в сільськогосподарських виробничих кооперативах, вимог, які висуваються законодавством до засновників, дійсних (повних) та асоційованих членів; досліджуються порядок і підстави прийняття в члени кооперативу та припинення членства в ньому.

У першому підрозділі *“Правове становище сільськогосподарського виробничого кооперативу: систематизація теоретичних здобутків і практичного досвіду”* приділена увага історико-правовим передумовам становлення сільськогосподарської виробничої кооперації на Україні. Зазначається, що розвиток сільськогосподарських хліборобських артілей починається з кінця XIX сторіччя з ініціативи М. Левитського. У 20 роках XX сторіччя відбувається поєднання колективних та кооперативних форм господарювання і артілі стають єдиним видом колективного господарства (колгоспу). Поступово вони втрачають свої кооперативні засади, хоч формально і продовжують вважатись виробничими кооперативами. Закон СРСР від 26 травня 1988 року *“Про кооперацію в СРСР”* був першим кроком на шляху відродження кооперації, адже передбачав можливість існування і інших форм сільськогосподарської виробничої кооперації, крім колгоспів (ст. 33). Відродження сільськогосподарської виробничої кооперації слід пов'язувати з прийняттям 17 липня 1997 року Закону України *“Про сільськогосподарську кооперацію”*, який побудований на основних міжнародних принципах кооперації. Зазначеним законом регулюється правове становище двох типів кооперативів на селі: виробничих і обслуговуючих. Ознаками, що вирізняють сільськогосподарські виробничі кооперативи, можна вважати: 1) те, що вони утворюються з метою отримання прибутку; 2) основний вид діяльності – виробництво продукції сільського, рибного і лісового господарства; 3) є персональними об'єднаннями, членство в яких передбачено для фізичних осіб (юридичні – можуть бути лише асоційованими членами); 4) засновники (члени) таких кооперативів повинні бути сільськогосподарськими товаровиробниками; 5) члени таких кооперативів зобов'язані приймати в них трудову участь.

Другий підрозділ *“Поняття, підстави виникнення та припинення права членства у кооперативі”* присвячений аналізу права членства в сільськогосподарському кооперативі, яке розглядається у суб'єктивному значенні. Під цим поняттям необхідно розуміти урегульовану нормами права можливість осіб вступати до кооперативу, набувати відповідні членські права і нести членські обов'язки та припиняти юридичний зв'язок з ним. Воно характеризується такими основними рисами: 1) є загальним правом, охоплює всіх без винятку громадян України, а також, у випадках, передбачених статутами окремих кооперативів, може бути надано і іншим категоріям населення; 2) є рівним правом; 3) є особистим правом; 4) є добровільним; 5) носить економічний (майновий) характер; 6) повинно носити безперервний характер, тобто на законодавчому рівні мають бути передбачені випадки збереження членства в кооперативах.

Розглядаються умови членства в таких кооперативах, порядок вступу в кооператив, а також виходу (виключення) з нього.

Порядок виключення з членів кооперативу має включати в себе наступні дії: 1) попередній розгляд питання про виключення з членів кооперативу правлінням; 2) затвердження рішення правління 2/3 голосів членів, присутніх на загальних зборах кооперативу; 3) обов'язкове завчасне повідомлення правлінням члена кооперативу про причини винесення питання на загальні збори; 4) запрошення такого члена для участі у засіданні загальних зборів; 5) пред'явлення у обов'язковому порядку документального підтвердження (письмове попередження тощо) вини члена кооперативу у порушеннях, які передбачені законом; 6) доведення правлінням рішення про виключення з членів кооперативу до відома особи у письмовій формі.

Другий розділ *“Права та обов'язки членів сільськогосподарських виробничих кооперативів за законодавством України”* складається з двох підрозділів і присвячений загальній характеристиці прав і обов'язків членів сільськогосподарських виробничих кооперативів, їх класифікації. Аналізується законодавство, яким регулюються членські відносини, звертається увага на його недосконалість та суперечливість, що зумовлює необхідність розробки низки рекомендаційних актів, які б сприяли розвитку локальної нормотворчості кооперативів та належному забезпеченню прав їх членів.

У першому підрозділі *“Загальна характеристика основних прав і обов'язків членів сільськогосподарського виробничого кооперативу та їх класифікація”* досліджено природу членських прав і обов'язків. Доводиться, що права і обов'язки членів кооперативів взагалі, та сільськогосподарських виробничих зокрема, необхідно відрізняти від прав і обов'язків учасників господарських товариств, які в літературі отримали назву корпоративних. Перші носять, насамперед, майновий характер. Другі – ґрунтуються на принципах взаємодопомоги та набуваються з метою задоволення, насамперед, економічних, соціальних та інших потреб їх членів, адже об'єднуючись у виробничий кооператив особи прагнуть реалізувати своє право на працю, а не вигідно вкласти капітал і отримати на нього прибуток.

Права і обов'язки членів сільськогосподарських виробничих кооперативів характеризуються наступними рисами: носять особистий характер, є рівними; розповсюджуються на всіх членів кооперативу, незалежно від можливості їх здійснення окремими особами; члени кооперативу не можуть від них відмовитись. У повному обсязі вони виникають з моменту затвердження загальними зборами рішення правління про прийняття особи в члени кооперативу. Але, необхідно зазначити, що виникнення відповідних членських прав та обов'язків слід пов'язувати не тільки безпосередньо з членством осіб у кооперативі, а й з настанням додаткових юридичних фактів. Членські права і обов'язки припиняються, як правило, з припиненням членства. Виняток складають майнові права, які можуть зберегтись і після вибуття з кооперативу. Можна виділити трудові, майнові, земельні та управлінські права і обов'язки членів таких кооперативів.

Права і обов'язки асоційованих членів за своїм обсягом значно відрізняються від прав і обов'язків дійсних (повних) членів. Пов'язано це, насамперед, з відсутністю у них трудових прав та обов'язків, що тягне за собою практичне відсторонення їх від управління кооперативом (користуються лише правом дорадчого голосу). Їх майнові права і обов'язки теж носять урізаний характер, адже вони не приймають участь у формуванні неподільного фонду і мають право лише на отримання частки доходу на пай (додатковий пай) та першочергового отримання свого майнового внеску при виході з кооперативу.

Другий підрозділ *“Нормативно-правове закріплення основних прав та обов'язків членів сільськогосподарських виробничих кооперативів”* присвячено загальній характеристиці сучасного законодавства України про сільськогосподарську кооперацію

Основним нормативно-правовим актом, який регулює відносини, пов'язані з членством в сільськогосподарських виробничих кооперативах є Закон України *“Про сільськогосподарську кооперацію”*. У зв'язку з прийняттям Цивільного та Господарського кодексів України та Закону України *“Про кооперацію”* досить гостро постало питання про співвідношення норм зазначених законодавчих актів і Закону України *“Про сільськогосподарську кооперацію”*. Крім того, останній закон потребує внесення певних змін і доповнень з метою врахування особливостей членства в сільськогосподарських обслуговуючих і виробничих кооперативах, закріплення основних прав та обов'язків членів таких кооперативів, компетенції органів управління та їх відповідальності. Зважаючи на низький рівень правової культури сільського населення, нестабільність та суперечність законодавства, правову незахищеність селян у процесі реформування та з метою забезпечення прав осіб, які побажали стати членами виробничих кооперативів, дуже важливим є прийняття і розробка ряду рекомендаційних актів, а саме: Примірної статуту сільськогосподарського виробничого кооперативу, Примірних Правил внутрішнього розпорядку сільськогосподарського виробничого кооперативу, Примірної Положення про оплату праці в сільськогосподарському виробництві, Положення про атестацію основних категорій працюючих в сільському господарстві тощо.

У третьому розділі *“Основні напрями реалізації прав і обов'язків членів сільськогосподарських виробничих кооперативів в Україні”* розглядаються шляхи реалізації майнових, земельних, управлінських та трудових прав і обов'язків членів сільськогосподарських виробничих кооперативів. На підставі аналізу статутів окремих кооперативів Київської, Кіровоградської, Хмельницької областей та Красноперекопського району Автономної Республіки Крим автор визначає і обґрунтовує необхідність вдосконалення чинного законодавства.

У першому підрозділі *“Порядок регулювання трудових відносин в сільськогосподарських виробничих кооперативах”* автор досліджує особливості регулювання трудових відносин в сільськогосподарських виробничих кооперативах. Зважаючи на особливе правове становище членів виробничих кооперативів, яке обумовлене включенням їх у майнові відносини з цими підприємствами, а також здійснення ними особисто і безпосередньо функцій управління, правовий режим праці в них набуває істотних відмінностей порівняно з умовами, передбаченими трудовим законодавством. Саме ці відмінності і повинні бути відображені у спеціальному законодавстві, яке регулює основні питання діяльності зазначених суб'єктів господарювання.

Робиться висновок, що норми законодавства про працю повинні розповсюджуватись на трудові відносини членів кооперативів, але вони можуть застосовуватись у випадках, коли спеціальним законодавством, локальними та індивідуально-договірними актами трудові відносини в цих суб'єктах господарювання не врегульовано. Крім того, врегулювання трудових відносин на локальному рівні не повинно погіршувати правове становище членів таких кооперативів або сприяти зменшенню обсягу їх трудових прав порівняно з трудовим законодавством.

Окремо досліджуються юридичні факти, які призводять до виникнення трудових відносин в таких кооперативах. Робиться висновок про те, що у даному випадку відбувається поєднання двох юридичних фактів: членства в кооперативі, яке тягне за собою необхідність обов'язкової трудової участі в ньому, а також оформлення трудових відносин з кооперативом шляхом укладення трудового договору в усній (письмовій) формі на невизначений термін.

У другому підрозділі *Майнові права та обов'язки членів сільськогосподарських виробничих кооперативів* автор розкриває зміст майнових прав і обов'язків членів кооперативу, які встановлені Законом України *“Про сільськогосподарську кооперацію”*, а саме: обов'язок виконувати свої зобов'язання перед кооперативом, пов'язаний з майновою участю в його діяльності (здійснення вступного і пайового внесків) (ст. 9); право власності на пай, яке набувається при одержанні паю в разі виходу з кооперативу, в порядку і термін, визначені статутом кооперативу (ст. 11); право на передання свого паю у спадщину (ст. 25); обов'язок відповідати за зобов'язаннями кооперативу в межах майнового пайового внеску (ст. 23); право на одержання кооперативних виплат (ст. 11); право на одержання частки доходу на пай (додатковий пай) (ст. 11); право на отримання частки вартості майна кооперативу у разі його ліквідації. (п. 4 ст. 38).

Розглядаючи порядок реалізації членами кооперативів своїх прав та обов'язків, необхідно зазначити, що в Законі України *“Про сільськогосподарську кооперацію”* поняття *“пайовий внесок”* чітко не визначено. Крім того, воно застосовується поряд з поняттям *“пай”*. З цього приводу автор розділяє точку зору Ю. Уркевича, який зазначає, що ці поняття необхідно розмежовувати. Адже пайовий внесок це – обов'язковий внесок, що має вартісний вираз; здійснюється особою при вступі до кооперативу шляхом передачі до пайового фонду належного їй на праві власності майна, в тому числі грошей, а також майнових прав та/або земельної ділянки. Він є складовою частиною паю, розмір якого може змінюватись за рахунок додаткового пайового внеску, а також у тих випадках, коли виплата часток до-

ходу на паї здійснюється шляхом збільшення паю.

У Законі України “Про сільськогосподарську кооперацію” не передбачено відповідальності осіб, які при вступі до кооперативу не повністю сплатили пайовий внесок. На погляд автора, вирішення цього питання не може бути віднесено на локальний рівень, адже засади цивільно-правової відповідальності визначаються виключно законами України (п. 22) ст. 92 Конституції України).

Автором робиться висновок, що принцип розподілу прибутку кооперативу між його членами залежить від їх трудової, а не майнової участі, що проявляється у направленні 80 і більше відсотків всього доходу на здійснення кооперативних виплат та встановлені для повних (дійсних) членів кооперативу більш високих нормативів відрахувань доходів на паї, ніж для асоційованих.

Третій підрозділ “*Земельні відносини в сільськогосподарських виробничих кооперативах*” присвячено висвітленню проблемних питань, які пов’язані з формуванням земельної ділянки кооперативу його членами. У ході проведення аграрної реформи та розпаюванні земель колективних сільськогосподарських підприємств, селяни отримали можливість набуття у власність земельних ділянок. Нині вони користуються або правом внесення до пайового фонду земельних часток (паїв), або ж земельної ділянки, а також надання кооперативу такої ділянки (паю) в оренду. В зазначених випадках члени кооперативу набувають земельні права та обов’язки. Умовно їх можна розподілити на дві групи: перша пов’язана з реалізацією права власності селянина на земельну ділянку при вступі до кооперативу; друга – з набуттям права власності на земельну ділянку при виході з нього.

Розглядаючи першу групу земельних прав членів сільськогосподарських кооперативів, можна зробити висновок, що Законом України “Про сільськогосподарську кооперацію” не передбачено обов’язкове формування засновниками (членами) пайового фонду кооперативу за рахунок земельних ділянок. Тому в своїх статутах кооперативи мають право самостійно вирішувати це питання. У випадку, коли пайовий внесок (його частина) здійснюється земельною ділянкою, він стає складовою частиною паю.

Друга група земельних прав членів кооперативів пов’язана з набуттям ними права власності на земельну ділянку. Законом України “Про сільськогосподарську кооперацію” не встановлено, що при виході (виключенні) з кооперативу особі надається саме та ділянка, яку вона внесла в кооператив при вступі до нього. Крім того, однією з підстав набуття права власності на землю кооперативом є внесення до пайового фонду земельних ділянок його засновниками та членами (п. 2 ст. 20 вищезазначеного закону). Члени кооперативу мають право лише вимагати виділення певної земельної ділянки після припинення членства в ньому. На погляд автора, у разі припинення членства, кооператив має право вибрати ділянку на свій розсуд, але у відповідності з розміром здійсненого особою пайового внеску, його якісними та іншими характеристиками. При цьому, кожний член повинен бути захищений від зловживань з боку посадових осіб кооперативу і гарантовано отримувати рівноцінну земельну ділянку. Допущення компенсації у грошовій або майновій формі, по-перше, суперечить Закону “Про сільськогосподарську кооперацію” по-друге, може сприяти обезземеленню селян.

Четвертий підрозділ Правові засади участі членів в управлінні справами

Управління діяльністю кооперативу здійснюється на засадах самоврядування, широкої демократії, гласності, активної участі членів у вирішенні всіх питань його діяльності. Саме виходячи із загальносвітових принципів сільськогосподарської кооперативної демократії, члени кооперативів мають право і одночасно зобов’язані особисто брати участь в управлінні справами, обирати і бути обраними до керівних органів, вносити пропозиції щодо поліпшення їх діяльності тощо.

Право членів кооперативу на участь в управлінні справами реалізується двома шляхами: 1) через голосування на загальних зборах кооперативу, зборах уповноважених, зборах працівників виробничого підрозділу; 2) шляхом участі у виборних органах управління, систему яких складають: виконавчо-розпорядчі (правління кооперативу) і контрольно-ревізійні органи (спостережна рада та ревізійна комісія).

Основним органом управління в кооперативі є загальні збори. З метою забезпечення належних правових гарантій для участі членів в їх діяльності на законодавчому рівні необхідно передбачити вимогу щодо обов’язкового письмового повідомлення про дату, місце, час проведення, порядок денний загальних зборів. Необхідно узгодити норми Господарського кодексу України, Законів України “Про кооперацію” та “Про сільськогосподарську кооперацію” щодо можливості скликання позачергових загальних зборів не тільки у випадках, передбачених законодавством, а й за тих обставин, які зазначені у статутах кооперативів. На законодавчому рівні мають бути встановлені також основні вимоги для повторного скликання загальних зборів, а саме: термін їх проведення застереження про неможливість змін порядку денного тощо.

Зважаючи на те, що Законом України “Про кооперацію” закріплена можливість скликання зборів уповноважених, на законодавчому рівні мають бути встановлені додаткові гарантії для тих осіб, які не приймають в них участі. Зокрема, у вищезазначеному законі необхідно передбачити мінімальну кількість членів кооперативу, які мають право делегувати уповноважених. Крім того, у статуті кооперативу має міститись інформація про кількість осіб, від якої обирається один уповноважений, термін повноважень зазначених осіб, порядок обрання уповноважених, правове становище таких зборів (чи є вони одним вищим органом управління кооперативом, чи вони діють одночасно із загальними зборами), їх компетенція. Неправомірним є і проведення опитувань в кооперативах без: 1) закріплення такої можливості на законодавчому рівні; 2) проведення тільки у випадках, передбачених статутом; 3) за умови, що статутом визначено коло питань, прийняття рішень за яким шляхом опитування не допускається.

Щодо діяльності виконавчих органів кооперативу, то на законодавчому рівні необхідно передбачити норму,

яка б закріплювала можливість припинення їх повноважень за рішенням загальних зборів і відповідно відкликання до завершення строку, на який вони були обрані.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової проблеми, що виявляється у розкритті особливостей членських правовідносин в сільськогосподарських виробничих кооперативах, трудових, майнових, земельних та управлінських прав та обов'язків членів таких кооперативів. Формулюються наукові визначення таких понять, як: пайовий внесок, пай члена (асоційованого члена) кооперативу. Розкрито зміст понять права членства в сільськогосподарському кооперативі та права на пай члена такого кооперативу. Пропонуються зміни до Земельного та Господарського кодексів України, направлені на закріплення як однієї з підстав набуття сільськогосподарськими кооперативами у власність земельної ділянки – внесення земельної ділянки засновниками/учасниками до їх пайового фонду. У Законі України “Про кооперацію” пропонується передбачити основні відомості, які повинні міститись у пайових (членських) книжках, зокрема: вид членства, термін внесення пайового внеску, форма та розмір такого внеску; розмір, термін внесення, форма та кількість додаткових пайових внесків; терміни та форми здійснення виплат часток доходу на пай; розмір кооперативних виплат та дати їх здійснення тощо. Необхідним є внесення ряду змін до Закону України “Про сільськогосподарську кооперацію”, а саме: надати кооперативам право вносити в свій статут додаткові відомості щодо умов прийняття членів та/або припинення прийняття членів; передбачити перелік осіб, за якими зберігається членство; встановити порядок та перелік підстав виключення з кооперативу; встановити, що тільки у випадках, передбачених статутом члени кооперативів, які не повністю сплатили пайові внески, несуть відповідальність за зобов'язаннями кооперативу у межах несплаченої суми.

З метою належного врегулювання управлінських відносин пропонується на законодавчому рівні закріпити обов'язковість письмового повідомлення членів про дату, місце проведення та порядок денний загальних зборів; порядок повторного скликання зборів, а також відповідальність виконавчих органів кооперативу.

Практичне використання результатів дослідження дисертант пов'язує із викладанням курсу лекцій з аграрного та кооперативного права. Врахування запропонованих висновків і пропозицій дозволить усунути окремі недоліки у законодавстві про сільськогосподарську кооперацію.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ

1. Гафурова О.В. Майнові права й обов'язки членів сільськогосподарських виробничих кооперативів // Проблеми законності. – Вип. 57. – Х.: НЮА України, 2002. – С. 71-76.
2. Гафурова О.В. Право власності членів сільськогосподарських виробничих кооперативів на землю // Право України. – 2003. – № 1. – С. 68-72.
3. Гафурова О.В. Особливості регулювання трудових відносин в сільськогосподарських виробничих кооперативах та товариствах // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. – Львів: ЛІВС при НАВС України. – 2003. – № 3. – С. 232-241.
4. Гафурова О.В. Правове регулювання оплати праці в сільськогосподарських виробничих кооперативах // Юридична Україна. – 2004. – № 8. – С. 55-61.
5. Гафурова О.В. Поняття права членства в сільськогосподарському кооперативі // Науковий вісник Національного аграрного університету. – К.: НАУ. – 2002. – № 59. – С. 388-395.
6. Гафурова О.В. Проблеми регулювання діяльності колективних суб'єктів аграрного підприємництва у законодавстві України // Науковий вісник Національного аграрного університету. – К.: НАУ. – 2003. – № 67. – С. 32-39.
7. Гафурова О.В. Деякі питання права членства в сільськогосподарському кооперативі // Наукові записки. Юридичні науки. – К.: Національний університет “Києво-Могилянська академія”. – 2003. – Т. 21. – С. 51-56.
8. Гафурова О.В. Економіко-правові засади формування суб'єктних відносин у сільськогосподарських виробничих кооперативах // Наука молода. – Тернопіль: Економічна думка. – 2004. – Вип. 2. – С. 181-185.
9. Гафурова О.В. Правові засади кооперативного самоврядування // Юридична Україна. – 2004. – № 1. – С. 54-57.
10. Гафурова О.В. Права членів кооперативу в управлінні справами // “Круглий стіл”, присвячений Всесвітньому Дню прав людини “Права людини в Україні: проблеми і перспективи”. – Київ: НАУ. – 2003. – Ч. II. – С. 15-17.
11. Gafurova O. Peculiarities of legal regulation of the collective agrarian entities activity // Conference Procuding: Global Reforms in Higher Agricultural education and Reseach: Responding to Challenges to Quality and Safety of Food and Agricultural Products. Sector: Legal guarantee of the agro-industrial complex. – Kyiv: NAU. – 2003 – P. 12-13.
12. Гафурова О.В. Загальна характеристика прав членів сільськогосподарських виробничих кооперативів // Міжвуз. конф., присвячена Всесвітньому Дню прав людини “Права людини в Україні: проблеми і перспективи”. – Ірпінь: НАДПС України. – 2003. – С. 46-48.
13. Гафурова О.В. Соціальна сутність сільськогосподарських виробничих кооперативів // Конф. “Проблеми соціально-економічного розвитку села та шляхи їх вирішення”. – Київ: НАУ. – 2004. – С. 12-15.
14. Гафурова О.В. Роль рекомендаційних актів у процесі локальної нормотворчості // Держ. конф. “Проблеми

вдосконалення земельного та аграрного законодавства України в умовах ринкової економіки”. – Біла Церква: БДАУ. – 2004. – С. 36-37.

15. Гафурова О.В. Основні тенденції розвитку сільськогосподарської кооперації в умовах аграрної реформи (правовий аспект) // Міжнар. конф. “Європейські інтеграційні процеси та транскордонне співробітництво: міжнародні відносини, економіка, політика, історія, право”. – Луцьк: ВДУ. – 2004. – С. 32-34.

АНОТАЦІЇ

Гафурова О.В. Права та обов’язки членів сільськогосподарських виробничих кооперативів. – Рукопис (226 с.).

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.06 – земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право. – Інститут держави і права ім. В.М. Корецького, Київ, 2005.

У дисертації на основі аналізу наукової літератури, національного законодавства, законодавства інших країн, практики функціонування сільськогосподарських виробничих кооперативів в Україні, досліджуються правові проблеми права членства, а саме умови членства, момент його виникнення, порядок прийняття в члени, підстави припинення членства. Розкривається зміст такого поняття як “право на пай”. Сформульовано визначення “пай”, “пайовий внесок” члена кооперативу. Дається загальна характеристика основних прав і обов’язків членів таких кооперативів. Доводиться необхідність розробки низки рекомендаційних актів, таких як Примірний статут сільськогосподарського виробничого кооперативу, Примірних правил внутрішнього розпорядку сільськогосподарського виробничого кооперативу, Примірного положення про оплату праці у сільськогосподарському виробництві тощо, які б сприяли розвитку локальної нормотворчості кооперативів та належному забезпеченню прав їх членів. Особлива увага приділена вивченню основних напрямів реалізації таких прав і обов’язків членів сільськогосподарських виробничих кооперативів, як трудові, майнові, земельні та управлінські. Сформульовано конкретні рекомендації і пропозиції, спрямовані на вдосконалення законодавства і практики стосовно захисту основних прав селян.

Ключові слова: сільськогосподарський виробничий кооператив, право членства, дійсний (повний) член кооперативу, асоційований член кооперативу, членські права і обов’язки, пай члена кооперативу, право члена кооперативу на пай, пайовий внесок, майнова відповідальність члена кооперативу, загальні збори кооперативу, кооперативні виплати, виплати часток доходу на паї.

Гафурова О.В. Права и обязанности членов сельскохозяйственных производственных кооперативов. – Рукопись (226 с.).

Дисертація на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.06 – аграрное; земельное; экологическое; природоресурсное право. – Институт государства и права им. В.М. Корецкого, Киев, 2005.

Дисертація посвящена исследованию развития сельскохозяйственной производственной кооперации в Украине, определяются ее особенные черты, которые отличают ее от других субъектов хозяйствования на селе, в частности хозяйственных обществ, подчеркивается ее социальная направленность. Раскрывается содержание понятия “права членства” в сельскохозяйственных производственных кооперативах, анализируются требования, которые предъявляются действующим законодательством Украины к учредителям, действительным (полным) и ассоциированным членам; рассматривается порядок и основания приема в члены кооператива и прекращения членства в нем. Дается общая характеристика основных прав и обязанностей членов сельскохозяйственных производственных кооперативов, их классификация. Анализируется законодательство, которым регулируются членские правоотношения, обращается внимание на его несовершенство и противоречивость, что в свою очередь обуславливает необходимость разработки ряда рекомендационных актов, которые бы содействовали развитию локального нормотворчества кооперативов и надлежащего обеспечения прав их членов, а именно Примерного устава сельскохозяйственного производственного кооператива, Примерных правил внутреннего распорядка сельскохозяйственного производственного кооператива, Примерного положения об оплате труда в сельскохозяйственном производстве и других.

Рассматриваются пути реализации имущественных, земельных, управленческих и трудовых прав и обязанностей членов сельскохозяйственных производственных кооперативов. При изучении трудовых прав членов обращается внимание на их особенности, которые вытекают из правового положения членов таких кооперативов, а также характера сельскохозяйственного производства. На основании анализа Закона Украины “О сельскохозяйственной кооперации”, автор выделил такие имущественные права и обязанностями, как: обязанность исполнять свои обязательства перед кооперативом, связанная с имущественным участием в его деятельности; право собственности на пай, которое приобретает при получении пая в случае выхода из кооператива, право на передачу своего права на пай по наследству; обязанность отвечать по обязательствам кооператива в пределах паевого взноса; право на получение кооперативных выплат; право на получение части дохода на пай (дополнительный пай); право на получение части имущества кооператива в случае его ликвидации. Земельные права и обязанности условно можно разделить на две группы: первая связана с реализацией права собственности крестьянина на земельный участок при вступлении в кооператив; вторая – с приобретением права собственности на земельный участок при выходе из коопера-

тива. Право членов кооператива на управление делами реализуется двумя путями: 1) через голосование на общем собрании кооператива, собраниях уполномоченных, собрании работников производственного подразделения; 2) путем участия в выборных органах управления (правлении, наблюдательном совете, ревизионной комиссии).

Выводы автора построены на основании анализа уставов ряда кооперативов Киевской, Кировоградской, Хмельницкой областей и Красноперекопского района Автономной Республики Крым. Разработаны предложения, направленные на внесение изменений и дополнений в Земельный и Хозяйственный кодексы Украины, Законы Украины “О кооперации”, “О сельскохозяйственной кооперации”.

Ключевые слова: сельскохозяйственный производственный кооператив, право членства, действительный (полный) член, ассоциированный член кооператива, членские права и обязанности, право члена кооператива на пай, паевой взнос, имущественная ответственность члена кооператива, общее собрание кооператива, кооперативные выплаты, выплаты частей дохода на паи.

Gafurova O. The rights and obligations of the members of the agricultural production cooperative. – Manuscript (226 p.).

Thesis on competition of a scientific degree of the candidate of law sciences on a speciality 12.00.06 – land law; agrarian law; ecological law; natural-resource law. – V.M. Koretsky State and Law Institute of the National Ukrainian Academy of Sciences, Kyiv, 2004.

This thesis considers legal problems of the membership's rights, foundation and conditions of the membership, requirements of joining and leaving it. These points are investigated on the basis of the scientific literature of the national and international legislation and also based on the experience of the agricultural production co-operatives in Ukraine. Such notions as membership's rights and dues, right for share, share and share contribution are determined in the thesis. General characteristics of the main rights and dues of the such co-operatives' members are offered. The necessity of the introduction of the recommendation act's list is considered. This list involves an Standard Charter of the agricultural production co-operative, Standard Internal employment procedures of the agricultural production co-operative, Standard Statement about labor payment in agriculture and so on, which would contribute the development of the local co-operatives norms and secure members rights. A great attention is paid to study of the main ways of the realization the rights and dues of the agricultural production co-operative's members such as labor, property, land and right on participate in the management of co-operative affairs according procedure prescribed by the Charter. Special propositions directed to improvement of the legislation and defending peasants' rights are offered in the thesis.

Key words: agricultural production co-operative, right of the membership, a real (full) member and an associative member of the co-operative, member's rights and dues, right for share of the co-operative's member, share, share contribution, member's property liability, Co-operative's General Assembly, dividends, payable per share.